

Бережани ділилися на три окремі самостійні громади, а саме: осередок старої оселі із замком, нове місто (або Містечко) та Адамівка. Вони творили три парохії і мали окремі громадські управи. Міські акти показують, що війтом у 1570 р. був Матіяш, та що тільки у 1625 р. всі три громади були підпорядковані адміністрації Бережанського магістрату. Виходить, що переміна руського права на магдебурзьке відбулася з перешкодами, бо аж по 95-ти роках від дати постанови міста слідувало його з'єднання під магістратською управою. Тільки немов на спогад про давню незалежність громад, — Адамівка зберегла при собі своє майно, громадське пасовисько на „Бабиній горі”, та сіножаті над Золотою Липою, якими могли користуватись тільки громадяни Адамівки. Містечко також зберегло своє громадське пасовисько на „Сторожиську”. Обидві громади до першої світової війни мали окремі громадські управи і ввійтів, а під час польської окупації — окремих солтисів.

Існування трьох окремих громад протягом ста років від заснування міста, можна вважати залишками суспільного ладу Княжої Руси, коли українська спільнота складалася з вільних громадян, а міста і села користувались широкою самоуправою. Кожний із них мав вільний доступ до суду. Невільниками були тільки військово-полонені. Була також незначна група „напів-вільного стану”, так зв. „закупи”, тобто люди, що взяли позику на відробок, за ціну особистої праці. Право власності на землю мали всі вільні верстви суспільства, без обмежень. Чужинців трактували нарівні з автохтонним населенням. Законодавство — „Руське право” — базувалося на почутті справедливості і мало досить демократичних елементів. Захопивши Галичину, поляки стрінулись із суспільно-економічним ладом, цілком відмінним від того, що був тоді в Польщі. Там від XII ст. панував погляд, що власником землі є король, або самобутній князь, і він єдиний мав право роздавати землю окремим людям чи родам. Король роздавав землю шляхті, клирові або законним чинам. Селянин міг лише користуватись землею, і без дозволу власника оселі не міг покинути приділеного йому ґрунту, тобто був „приписаний”, або закріпачений. Селянство в Польщі не творило однородної верстви. Між ними були: 1) селяни „данні”, що платили данину натурою, 2) селяни „службові” — служили в двірському господарстві, як ловці, пастухи, конюхи і т. п. 3) селяни „робітні”, що працювали на ріллі, і це називалось панщиною. Спершу вона тривала 14 днів на рік, але з кінцем XV ст. досягла вже 2 — 3 днів на тиждень. Крім того, всі селяни мусіли трудитися для пана, при додаткових роботах, як оранки, косовиці, пилювання лісів, будови доріг тощо.

Спочатку якийсь час діяло ще „руське право”, правдоподібно, з огляду на можливий спротив населення. В половині XV ст. на східних землях України було заведено польське право, а сто років пізніше наш

Бережани, загальний вид з Бернадинської гори: ліворуч вежа ратуші з годинником, праворуч видно куполу церкви, далі костел і частину Бабиної гори, що знижується до сіл Посухова і Потутор.

селянин відробляв вже по 220 днів панщини на рік.

Права польського міщанства були також досить обмежені. Все ж таки, міста мали самоуправу, у них розвинулась промисловість (завдяки цеховій організації) і процвітала торгівля. Вона давала власникам міста значний прибуток, тому шляхта старалася за королівський привілей на заснування міста.

Шляхта спочатку толерувала зріст українського міщанства. З кінцем XV ст. польський сойм заборонив міщанам набувати в місті землю у власність. Впарі з тим, зростала релігійна нетерпимість, зокрема на українських землях. Не зважаючи на протести міщан-українців, у міських статутах з'явилися постанови про те, що міським правом можуть користуватись тільки католики, що управа міста має бути католицька, що посади міських „райців” мають бути досмертні. Не католикам ставало дедалі трудніше дістатися до цехів. З того скористалися — жиди. Спираючись на королівських привілеях, вони перехоплювали у свої руки торгівлю та ремесло, витискаючи з них не тільки автохтонів, але й християнський елемент взагалі. 1).

-
- 1) Іван Холмський — „Історія України”, Мюнхен, 1949 р. стор. 139 і наступні.
Д-р Матвій Стахів — „Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу 1772 — 1918 р.”, Скрентон, 1953 р. стор. 19 і наступні.
Д-р Степан Томашівський — „Самуїл Кушевич”, Записки НТШ, 1897 р., т. XV, стор. 5.

Бережани, став біля млинів, подальше замостовий фільварок*

„Поїхали у Крим ридвани
А в них були два гетьмани...”
(Народня пісня.)

У травні 1648 року під Корсунем український Гетьман Богдан Хмельницький розбив вщент польські війська. До полону потрапило понад 8-тисяч війська, між ними два польські гетьмани — Потоцькі і Каліновські, також Гієронім Сенявські та багато значної шляхти. Увесь той полон подарував Хмельницький татарському ханові Тугай-бєєві за поміч у боях з поляками. Шляхта могла викупитись з неволі. Хто мав при собі гроші, платив татарам і йшов вільно додому. Від Потоцького, Сенявського та інших магнатів зажадав Тугай-бєй по 25 тисяч червоних за голову. Сенявські не був з тих, що в біді голову тратять. Він запитав Тугай-бєя, чи має в нього ціну лицарське слово? „Певно — відповів Тугай-бєй, лицарське слово цінніше золота”! Тоді Сенявські зобов’язався заплатити ту суму як тільки прийде до своїх Бережан, а також допомогти у викупі Потоцького. Правдивість зобов’язання Потоцькі підтвердив. Звільнений з полону Сенявські повернувся до Бережан, але з висланням викупу не поспішав. Тим часом прийшла сумна відомість про дальший погром поляків під Пилявцями. Серед поляків настала паніка. Сенявські не почувавши себе певно і безпечно в Бережанах, бо викупу не заплатив і наказавши повісити там же 15 міщан та двох православних священиків — подався до Львова.

Довгий час виглядав Тугай-бєй обіцяних грошей, але замість золота прийшла вістка, що він помер. Писав Тугай-бєй до вдови по Сенявським, мовляв, плати викуп, бо нечесне то діло — не дотримати лицарського слова!... Але вдова Катерина Сенявська і собі не поспішала з виплатою цієї суми.

Положення Потоцького, який у полоні ждав допомоги від Сенявського за якого він теж заручив Тугай-бєєві — було незavidне. Коли до цього втрутився син Потоцького, черкаський староста Микола Потоцькі, справа пішла вперед. Микола Потоцькі подався до татар, взяв на себе поруку за батька і Сенявського (хоч той вже помер) і тоді татари звільнили гетьмана Потоцького. Але і йому також доля не щастила, бо 1651 року він помер. На світі ніколи не переводились люди доброго серця. Такими були й купці-вірмени. Вони змилюсердилися над долею доброго сина Миколи, заплатили викуп за обох магнатів і, таким чином звільнили Миколу Потоцького з татарського полону. Через кілька років ті самі вірмени, процесувалися в городському суді у Львові з вдовою Катериною Сенявською, за зворот грошей на викуп. Вона той процес програла і виплатила вірменам 60 тисяч польських злотих. 1).

1) Владислав Лозинскі — „Правем і левем”, Львів, 1904 р.

Після першого розподілу Польщі 1772 ., австрійські війська почали займати територію Галичини в червні того ж року. Юридичною основою „ревіндикаційного маніфесту” цісареві Марії Терези з 11-го вересня був той факт, що Галичина в XIII ст. входила до складу угорського королівства. Територію Галичини поділено на 18 округ (бецірків), з яких 6, а саме: Вадовицька, Бохенська, Сандецька, Ясельська, Тарнівська і Ряшівська — творили західню Галичину. Східня Галичина охоплювала решту округ: Сяніцьку, Самбірську, Перемиську, Львівську, Стрийську, Бережанську, Золочівську, Тернопільську, Чортківську, Жовківську, Станиславівську та Коломийську.

Історична література порівнювала польське панування з римським невільництвом. 1). Нічого дивного, що маси українського населення сприйняли вістку про „прихід Австрії” з радістю, бо думали, що нема на світі нічого страшнішого, від польсько-шляхетського пекла. 2). Пізніші події довели, що радість не була безпідставною. Син Марії Терези, Йосиф II, визнавець „освіченого абсолютизму”, провів декілька реформ, що мали великий вплив на дальший розвиток нашого життя в Галичині. Своїм декретом із 1 жовтня 1786 р. він передав ту землю селянам у власність, що була в їх „посіданні” до цього часу, звільнив селян від суду пана, а панщину обмежив до 100 днів в році. Після статистичних дослідів економічного становища Галичини, декрет з 10 лютого 1789 р. обмежив панщину тільки до тих селян, котрі не мали власного господарства. Селянин перестав бути „приписаним” до землі, тобто перестав бути кріпаком. Нічого дивного, що про того цісаря ходили довгий час всякі легенди та перекази серед народу.

Окремим декретом 1784 р. наказано священикам посилати своїх синів до гімназії, щоб потім вони могли вступати до Духовної Семінарії. У Відні засновано „Барбареум” для теологічних студій. — у Львові Духовну Семінарію. 3). Референт для шкільних справ — губернії у Львові Й. Куранда, звітував урядові, що на території Галичини, крім поляків, живе народ, який розмовляє „руським діалектом”. Спираючись на цісарські розпорядження, єпископ Михайло Білянський (1790-1798) та митрополит Антін Ангелович (1806 - 1814) окремими „курендами” наказали духовенству закладати парохіяльні школи, а парохам та дякам — учити селян грамоти.

Ці заходи серед нашого суспільства зустрілися з опором з боку шляхти. Мабуть дотримуючись засади, що „цісар далеко, а Бог високо”, власники сіл віддавали дякоучителів до військової служби, що в тих часах тривала 14 років і від якої дяковчителі були звільнені. Поляки інформували папську курію, що „русини це явні прихильники Москви, а Греко-Католицька Церква настрєсна вороже до Риму.

Шляхта покладала великі надії на війни Наполеона Бонапарта.

В липні 1809 р. князь Понятовські домовившись з московським генералом Голіцином, зайняв Галичину, в тому округи Тернопільську, Бережанську і Жовківську. З кінцем травня 1809 р. підполковник Стшижевські і ген. Каменські zorganizували провінційну польську адміністрацію у Бережанській окрузі. Хоча через два місяці австрійський генерал Мервельдт знову зайняв Бережани, все ж відступив їх Росії, разом із Тернопільською округою, так зв. „Тернопільським краєм”, який повернуто Австрії Віденським Конгресом аж у 1815 р.

Надії шляхти на Наполеона не оправдались, однак поляки не залишили думки про відбудову шляхетської Польщі, може дещо зреформованої конституцією 3-го травня. 4)

* * *

Настали часи польської конспірації і таємних гуртків. Не минуло це й Бережанщини. В Нарасві шляхтич Тадей Вісьньовські заснував революційний гурток, що в 1846 р. вибрався до Бережан, щоб обеззброїти місцевий військовий гарнізон. Похід закінчився для нього трагічно: диверсантів арештували, а Вісьньовського судили на кару смерті і повісили, а інші відбували кару у в'язниці в Куфштайні, Тироль. Змовники були переконані, що обеззброївши гарнізон, влада автоматично перейде їм в руки. Ця подія не була винятком — подібні мали місце і в інших округах Галичини. 5) Ті події очевидно впливали на українців. Протипольські, сепаратистичні стримління серед українців росли і міцніли. В 1831 р., у протигагу „Польському народовому комітетові” у Львові, станув „Руський Комітет”. Сепаратистичні українські стримління та їхній розвиток приспішили події 1848 року на цілі десятиліття.

„1846-го року пише Бр. Лозінські — у віденському уряді постав проєкт із самого пекла. Проєкт поділу Галицької губернії на руську і польську. Цісарською постановою з 27-го лютого 1847 р. уряд наказав поділити Галичину на дві губернії: львівську і краківську, тобто руську і польську. До краківської губернії належали округа: Краків, Бохня, Новий Санч, Ясло, Тарнів, Ряшів і Сянік. Решта округ із Буковиною мали творити руську губернію”. 6)

-
- 1) Т. Корзон — „Внутрішні дії Польщі за Станіслава Августа 1764 — 1794 р.”
 - 2) Л. Фінкель — „Меморіал графа Пергена, першого губернатора Галичини, про стан краю”, Краків, 1882 р. Іван Кривецький — „Помічні дні” — причинки до історії панщини в Галичині в XIX ст. Записки НТШ, т. 76, стор. 143.
 - 3) М. П. Гарасименко — „Аграрні відносини в Галичині”, Академія Наук СРСР, Київ, 1959, стор. 129. Іван Кривецький — „Справа поділу Галичини 1846 — 1850”, Записки НТШ, т. 94 стор. 58, Львів. 1910 р.
 - 4) Броніслав Павловські — „Історія польсько - австрійської війни 1809 р.” стор. 481 - 502.
 - 5) Станіслав Васілевські — „Гісторіє львовске”, Львів, 1903, стор. 83. Зигмунт Качковські — „Муй памєнтнік з лят 1833 - 43”, Львів 1907, стор. 100-106. Стефан Кінсвіч — „Конспіраціє галиційске 1831-1845”, Варшава, 1950 р. стор. 26. Станіслав Шнір-Пєпловські — „З пшєшлосці Галіції (1772 - 1862)”, Львів 1895 р., вид. II стор. 608.
 - 6) К. Відмак — „Францішек Смолька, 1810 - 1849”, Львів, 1884 р., стор 169.

Іван Франко — „Нарис історії укр-руської літератури”, Львів 1910, стор. 169: Граф Голуховські оснував і піддержував москвофільську газету „Русь”, яку редагував Горбаль і Заревич. Голуховські був головним стовпом і творцем польонізаційної системи на Галицькій Русі.

Тимотей Старух народився 27 листопада 1860 р. в Бережниці Нижній, повіт Лісько. Його батько був послом до першого галицького сойму. 20-річного Тимотея „асентировано” до війська і приділено до 2-го полку уланів, в околиці Відня. Через три роки він вступив до жандармерії і всюди допомагав українському населенню, будучи в уніформі австрійського жандарма. Через те не мав симпатій у „власть імущих”, які переносили його „службово” по всіляких станицях східньої частини Галичини. 1889 р. Тимотей Старух, одружився, а по семи роках пішов на пенсію і поселився на господарстві в селі Слободі Золотій, пов. Бережани. З того часу він почав інтенсивну освітню і по-

літичну працю на Бережанщині і по сусідніх повітах.

1900 року він кандидував на посла до Галицького Сойму, але невдало. Все ж таки, це був початок його ролі, як народного трибуна. Працюючи політично, любив товариство молоді, зокрема студентів університету, що гуртувались тоді в Бережанах в своєму товаристві „Секція Українського Студентського Союзу”. Туди належав і Тимотей Старух, як почесний член, який платив вкладку — 5 корон в місяць. Перебуваючи зі студентами, любив говорити про те, що тепер звуть „за кулісною політикою” про свої пригоди з адміністративною владою то що. Говорив радо, бо „... молодь — це наша будучність, а молодим треба вчитись. Хто ж навчить їх, як не ми старші”... Про його посольську діяльність можна б багато написати. У 1912 р. Т. Старух скликав повітове віче в Бережанах. Для скликання посольських віч він не потребував дозволу від адміністраційної влади, а лише повідомляв про час і місце віча. Та польські старости завжди знаходили якусь закову, щоб у останній хвилині заборонити віче. На вулиці біля будинку позичкової каси „Надія”, де мало відбутися віче, з’явилося кілька жандармів. Зібрані пішли під староство демонструвати. На чолі походу йшов посол з палицею. Жандарми перегороджують дорогу, а посол Старух заспівав тогочасний державний гімн „Боже, буде покровитель”, а люди за ним підхопили пісню. Жандарми почувши цісарський гімн, завмерли на „струнко”, а тим часом люди поволі посу-

валися вперед і так незабаром опинилися під будинком староства. Гукнувши кілька разів: „Ганьба, ганьба!“ а далі „на ліхтарню з таким старостою!“ — всі розійшлися, але демонстрація таки відбулась. Т. Старух був людиною розумною, меткою і спритною. На вічі в Лісниках нотар Навроцькі з Бережан, щоб посла збити з пантелику запитав Старуха, чому то український парламентарний клуб веде опозиційну політику відносно уряду, але голосував все таки за державними внесками? Старух з місця відрубав: „Ади, а ви, паночку, звідки взялися? А дивіть люди, такий собі „дюнцюреуп“ з Бережан мене питає, а то яким правом? Ви паночку, голосували на поляка Дулембу, а не на Старуха! Він є ваш посол тож ідіть і його питайте! Вічевики гукнули йому на дорогу декілька ... слів правди і „інтерпелянт“ подався чимскоріше геть ...

Народне віче посла Тимотея Старуха в Бережанах на площі т-ва „Надія“ в 1908 р. Посеред на підвищенні стоїть посол.

На Рогатинщині посол Старух заповів віче, що мало відбутися в неділю по відправі, на церковній площі. Рогатинське староство „знайшло“ якусь причину і не дозволило віча. Здебільшого адміністраційна влада повідомляла про якусь „пошесть“ у районі. В день, коли мало відбутись віче, приїхав до села урядовець староства в супроводі двох жандармів. Т. Старух порозумівся з парохом села і влаштував у парохіяльному саді, що межував із церковною площею, — бенкет. Люди поставили між дерева лавки, кілька столів, знайшлась і бочка пива. Після Служби Божої, Старух став на сходах церкви і сказав: „Пан староста заборонив нам віче, то його люди й не буде. Але у мене є свято, бо нині мої іменини. За дозволом отця-пароха, усіх вас запрошую на малу гостину до цього саду. Вип'ємо за наше здоров'я та на многі

літа. Очевидно, пана комісара і панів жандармів не прошу, бо їх не знаю”.

Народ зібрався в саді; дехто про око взяв в руки горня пива, за-співали „Многая літа”. А посол добру годину дякував... і при тому — промовляв... Поза плотом ходили повітовий комісар і жандарми, мало їх чорт не забрав з досади, що з них, зробив собі посол посміховище, але нічого не могли вдіяти, це ж не було віче!.. Світова війна перервала політичну кар’єру Т. Старуха, бодай на деякий час. На донос москвофілів, його заарештували в червні 1915 р. вже у відступі російські війська. Вивезли його далеко на схід як це чинили московські царі від соток років, звідкіля в 1917 р. повернувся додому.

Повертаючись, посол Старух, затримався в Києві, де саме відбувався Український Військовий З’їзд. Тимотей Старух виступив на з’їзді з промовою, в якій обстоював свою безкомпромісовість у боротьбі за українську державну самостійність., Нині всі народи творять самостійні держави, а ми, українці, на сором пертрактуємо про автономію. Автономія для України — це автономія пана для собаки. Така широка автономія пса, як довгий панський ланцюг”. 1).

За часів української влади 1918 - 1919 рр. Тимотей Старух був комісарем міста Бережан (посадником). Брав участь у делегації ЗОУНР яка прибула до Києва в січні 1919 р. Його вибрано першим заступником голови Трудового Конгресу в Києві. При відступі УГАРмії Т. Старух виїхав з Галичини. В Орині біля Кам’янця Подільського його заарештували жандарми „союзної” тоді польської армії в 1920 р. Сидів у в’язниці в Бережанах, а опісля у Львові при вул. Баторія, де тяжко занепав на грудну хворобу. Наслідком цього його випустили 5 січня 1921 р. на волю, під нагляд. Помер 21 квітня 1923 р. в Бережанах.

„В похоронному обряді було 7 священиків. Співали, гімназійний хор і великий селянський хор із Слободи Золотої. Домовину зложено між зеленъ та вінки на великого господарського воза, запряженого у три пари білих круторогих волів. Безліч вінків — а між ними звертав увагу великий терновий вінок з червоною лентою „Мученикові за народ — Слободяни”... Заплакала українська земля Галича, насипаючи свіжу могилу одному з найкращих своїх синів. Та пам’ять діл визначного трибуна перейде з роду в рід”. 2).

Незадовго перед смертю, посол Т. Старух сидів перед своїм домом Дорогого переходив д-р Роман Ставничий, кол. член „Молодої України”, добрий знайомий посла. Покійний покликав його на розмову. Між іншим посол почав розказувати про минулі політичні події. „А чи ви знаєте, продовжав посол, як я говорив на Військовому З’їзді в Києві 1917 р. до мене прискочив Винниченко і мало мене не побив. Що ви робите!? кричав до мене, Ви розбиваєте нам соціалістичний фронт! Ви здуріли хіба, чи що? А я ж говорив про самостійність України! Я вам говорю на те, щоб ви запам’ятали і другим переказали. бо ж ви мусите вчитися, а хто ж навчить вас, як не ми старі”...

літа. Очевидно, пана комісара і панів жандармів не прошу, бо їх не знаю”.

Народ зібрався в саді; дехто про око взяв в руки горня пива, заспівали „Многая літа”. А посол добру годину дякував... і при тому — промовляв... Поза плотом ходили повітовий комісар і жандарми, мало їх чорт не забрав з досади, що з них, зробив собі посол посміховище, але нічого не могли вдіяти, це ж не було віче!.. Світова війна перервала політичну кар’єру Т. Старуха, бодай на деякий час. На донос москвофілів, його заарештували в червні 1915 р. вже у відступі російські війська. Вивезли його далеко на схід як це чинили московські царі від соток років, звідкіля в 1917 р. повернувся додому.

Повертаючись, посол Старух, затримався в Києві, де саме відбувався Український Військовий З’їзд. Тимотей Старух виступив на з’їзді з промовою, в якій обстоював свою безкомпромісовість у боротьбі за українську державну самостійність., Нині всі народи творять самостійні держави, а ми, українці, на сором пертракуємо про автономію Автономія для України — це автономія пана для собаки. Така широка автономія пса, як довгий панський ланцюг”. 1).

За часів української влади 1918 - 1919 рр. Тимотей Старух був комісарем міста Бережан (посадником). Брав участь у делегації ЗОУНР яка прибула до Києва в січні 1919 р. Його вибрано першим заступником голови Трудового Конгресу в Києві. При відступі УГАРмії Т. Старух виїхав з Галичини. В Орині біля Кам’янця Подільського його заарештували жандарми „союзної” тоді польської армії в 1920 р. Сидів у в’язниці в Бережанах, а опісля у Львові при вул. Баторія, де тяжко занепав на грудну хворобу. Наслідком цього його випустили 5 січня 1921 р. на волю, під нагляд. Помер 21 квітня 1923 р. в Бережанах.

„В похоронному обряді було 7 священиків. Співали, гімназійний хор і великий селянський хор із Слободи Золотої. Домовину зложено між зелені та вінки на великого господарського воза, запряженого у три пари білих круторогих волів. Безліч вінків — а між ними звертав увагу великий терновий вінок з червоною лентою „Мученикові з народ — Слободяни”... Заплакала українська земля Галича, насипаючи свіжу могилу одному з найкращих своїх синів. Та пам’ять діл визначного трибуна перейде з роду в рід”. 2).

Незадовго перед смертю, посол Т. Старух сидів перед своїм домом Дорогою переходив д-р Роман Ставничий, кол. член „Молодої України”, добрий знайомий посла. Покійний покликав його на розмову. Між іншим посол почав розказувати про минулі політичні події. „А чи ви знаєте, продовжав посол, як я говорив на Військовому З’їзді в Києві 1917 р. до мене прискочив Винниченко і мало мене не побив. Що ви робите!? кричав до мене, Ви розбиваєте нам соціалістичний фронт! Ви здуріли хіба, чи що? А я ж говорив про самостійність України! Я вам говорю на те, щоб ви запам’ятали і другим переказали. бо ж ви мусите вчитися, а хто ж навчить вас, як не ми старі”...

- 1) Із спогадів д-ра Лонгіна Цегельського, „Америка” чч. 68-69, квітень 1960 р.
- 2) „Український Прапор”, Відень, квітень, 1923 р., ч. 17.
- 3) „Український Прапор”, Відень, 5 травня 1923 р. ч. 18.

В часі прилучення Галичини до Австрії кількість населення тієї країни, за обрахунками з 8 жовтня 1776 р. становила 2,580.796 осіб. Це була вся Галичина, включивши туди Краків, але без Тернопільської округи. Відносно Бережан є такі дані:

- 1) У 1870 р. Бережанський повіт мав 69.248 мешканців. Греко-кат. було 41.818, римо-кат. 18.331, жидів 9.051, вірмен 36, євангеліків 12; в місті було: 3.254 римо-кат., 1909 греко-кат., 4071 жидів і 36 інших;
- 2) „Енциклопедія Повшехна” Оргельбрандта (Варшава 1876) подає, що поверхня Бережанського повіту розтягалась 1.117 квад. клм., кількість населення — 87.000, в тому 42.635 поляків;
- 3) Українська Енциклопедія „проф. Раковського (Львів 1933) обраховує населення м. Бережан 14.070, душ, а всього повіту — 93.000 із зазначенням: у тому 59% українців”.

Як бачимо, відомості суперечні. Найімовірнішими здаються статистичні показники греко-кат. митрополичого ординаріату у Львові, що у своїх шематизмах наводять дати за віровизнанням з деканатів Бережани, Нараїв, Кізлів і Поморяни, що творили Бережанський повіт. Очевидно, ті дані, вірніше їх точність залежить від того, чи парохіяльні уряди уважно подбали про зібрання матеріалів.

Про Бережанщину знаходимо в шематизмі Львівської архидієцезії такі відомості:

В році	1872	було	59.497	греко-католиків
„	1885	„	63.883	„
„	1896	„	66.962	„
„	1905	„	81.008	„
„	1914	„	74 230	„
„	1932	„	71.720	„

Ці дані ставлять під сумнів достовірність польських статистичних джерел. Відомо, що поляки узгіднювали статистичні підрахунки із своїм бажанням бути в більшості, і тому при переписі населення діялися не раз різні „чуда-дива”. Багато латинників не почували себе поляками, а заявляли себе українцями, навіть у громадському житті; були також латинники з мішаних подруж, які явно-славно не визнавали себе поляками по національності, — однак поляки вважали латинника синонімом поляка.

Проф. д-р В. Кубійович у статистичних даних про населення Галичини розрізняє „поляків”, „колоністів” і „римо-католиків”. Польська статистика автоматично зараховувала всі три категорії до „поляків”. Згідно з розрахунками проф. д-ра В. Кубійовича про Бережансь-

кий повіт, 1939 р. на загальну кількість 113 тисяч мешканців було:

72.300		64	%	українців
11.800		10.4	%	поляків
5.500		4.9	%	польських колоністів
15.800		14	%	латинників
7.600		6.7	%	жидів

Годі ствердити з певністю, чи й повищі статистичні показники точно віддзеркалюють дійсний стан. Все ж таки вони ближчі правди, чим інші (Статистика громад Береж. повіту — наприкінці цього розділу). Від часу введення загального виборчого права голосування до австрійського парламенту, в 1907 р. округа Бережани не мала ні одного польського посла, хоч виборча „геометрія” і викроювала виборчі округи найбільш корисно для поляків. Бережанська виборча округа була на 80% українською.

Поляки завжди стриміли до цілковитої денаціоналізації українців. Тих задушевних мрій не позбулись до сьогоднішнього дня. На початку XX ст. Францішек Буяк у публікації під заг. „Галіція” писав: „Навіть Ключевській, рос. історик, ствердив, що переважна частина русинів, це зрутенізовані поляки. Гуцули, це потомки не слов’ян — „Уців”, які зразу підлягали волоській культурі, пізніше зрутенізувалися. Асиміляція русинів, на жаль, поступала дуже повільно. Уряд Австрії на початку XIX ст. старався висунути русинів проти поляків, але без успіхів. Тому зовсім правильним є твердження, що політичні стримління русинів створив щойно граф Стадіон”. 1).

На це безкритичне твердження відповів д-р Бр. Лозиньскі так: „Рік 1848 має бути початком генези руської справи, а губернатор Стадіон — її батьком. Якщо йде про винахід русинів, то вже годі на тому місці мовчати, бо подібні безосновні твердження не тільки перечать історичній правді, але понижують інтелігенцію тих, що це бездушно повторюють. Вже Й. Шуйскі у своїй праці „З вицечек до Львова”, Краків 1876 р., стор. 7, писав і ствердив, що повищі думки є фальшиві, а з порожнього навіть мудрий Соломон не наливав, говорить пословиця. Чого не міг зробити Соломон, не міг зробити й Стадіон. В Галичині були „живіюли”, що пробудилися, байдуже на чий голос”. 2).

Цікава стаття пера Сергія Лесного з’явилася на сторінках журналу „Свободное слово”, під заг. „Історія Карпатської Руси”. Він стверджує, що історія Карпатської Руси ще не опрацьована достатньо. Пише про „источник” (джерело) — про літопис поганських жреців, написаний перед захопленням Києва князем Олегом у 890 р. У тому літописі, писаному „докириличним альфаветом на дерев’яних дощочках, незаним слов’яським язиком”, — є цінні відомості про Карпатську Русь. Ті відомості досі не були знані, мову важко зрозуміти, треба довгих студій. Досі прочитано такі пункти, — повідомляв С. Лесной:

1). Час приходу старих русів наступив 1500 літ до часу Дира. Якщо

прийняти час Дири приблизно 850 літ нашої ери, то поява русів у Карпатах припадає менше-більш на 650 літ до нашої ери.

- 2). В Карпатах руси проживали спокійно приблизно 500 років, але в часі мандрівки народів їх витиснули інші племена. Руси опинилися на сході й поселилися на середньому Дніпрі і Прип'яті. Це був, мабуть, початок київської Русі.
- 3). Історики древніх Греції і Риму пишуть про плем'я „карпів”. Можливо, що цю назву взяли від назви гір, але „карпи” відносяться до історії Карпатської Русі.
- 4). Віра у старих русів була монотеїстична (однобожа). Вірили в одного бога, був ним Триглав (бог-трійця): Сварог, Світовид і Перун. Три постаті одного бога. Були боги другого степеня як: Хорос, або Хорс, Дажбог, Ладо, Яр і т. д. Вони вірили в позагробне життя.
- 5). Стверджено документально, що плем'я „Руги”, з острова Руген — нижче нинішньої Риги, називано також „Русами”. Старонімецькі хроніки називають княгиню Ольгу не „регіна русорум”, а — регіна ругорум”. Обидві ті назви стосуються того ж самого племені.

Відомо, що вождь (король) Остроготів та інших племен Одоакер, у 470 р. добув місто Рим, правив ним 14 літ, за істориками — був вождем „ругів”. У Зальцбурзі (Австрія) є мармурова плита, вмурована в катакомбах на цвинтарі, з латинським написом, що в 477 р. король (рекс) візиготів, рутенів і названо інші племена, убив св. Максима та його учнів...

У монастирях Австрії, знайдено документи, що стосуються історії Карпатської Русі — хроніку з VIII - X ст. Знайдено опис прийняття кн. Ольги візантійським імператором у 957 р., опис подорожі князя Ярослава Мудрого від границь Галичини до Будапешту, коли він відвідував свою доньку, заможню за угорським королем. 3).

1) Францішек Буяк — „Галіція”, Варшава. 1910 р.

2) Д-р Броніслав Лозинські — „Граф Агенор Голуховскі а справа руска” Львів, 1910 р., стор. 127.

3) Свободное слово Карпатской Руси. 1963 р. чч. 7-12 Ньюарк, Н. Дж. Стаття „Історія Карп. Русі” — С. Лесной. Автор не подає джерела своїх ревелаций, прим. ред.

СТАТИСТИКА ГРОМАД ПОВІТУ БЕРЕЖАНИ

Місцевість	Рік	Кількість осіб	грк) (укр.	лат) (поль.	ркт.	п.кол.	жиди	інші
1. БЕРЕЖАНИ	1900	11443	2605	4080	—	—	4395	293
	1939	12700	2950	5750	—	—	4000	
2. КОЗОВА	1900	4925	1201	2167	—	—	1553	4
	1939	5617	1450	2347	249	100	1571	
3. АВГУСТІВКА	1900	709	567	124	—	—	15	3
	1939	1100	960	—	130	5	5	
4. БАРАНІВКА	1900	483	203	248	—	—	32	
	1939	580	310	20	250	—		
5. БІЩЕ	1900	869	501	311	—	—	66	
	1939	1059	589	80	350	—	40	
6. БУДИЛІВ	1900	1850	854	931	—	—	66	
	1939	2320	980	60	1140	110	130	
7. БИШКИ	1900	1236	1098	107	—	—	31	
	1939	1380	1340	10	30	—		
8. ЦЕНІВ	1900	1769	1513	200	—	—	56	
	1939	2080	1985		20	60		
9. ХОРОБРІВ	1900	274	251	7	—	—	16	
	1939	490	420		—	70		
10. ХОРОСТЕЦЬ	1900	473	427	14	—	—	32	
	1939	830	795		10	—	25	
11. ДЕМНЯ	1900	250	53	183	—	—	14	
	1939	280	50	220	—	—	10	
12. ДІБЦЕ	1900	1115	925	177	—	—	13	
	1939	1390	1240	5	140	—	5	
13. ДРИЩІВ	1900	787	664	124	—	—	9	
	1939	960	850	10	95	—	5	
14. ДВІРЦІ	1900	280	202	65	—	—	13	
	1939	280	205		70	—	5	
15. ГЕЛЕНКІВ	1900	801	265	516	—	—	20	
	1939	880	290	20	570	—		
16. ГЛИННА	1900	1071	919	74	—	—	78	
	1939	1440	1230	5	30	150	25	
17. ГУТИСКО	1900	440	14	411	—	—	15	
	1939	590	10	570	—	—	10	
18. ГИНОВИЧІ	1900	743	594	124	—	—	25	
	1939	820	660	10	140	—	10	

19. ЯКУБІВЦІ	1900	це польська		колонія з 1922 р.				
	1939	380	30	—	—	350		
20. КАЛЬНЕ	1900	1201	920	217	—	—	64	
	1939	1480	1230	10	230	—	10	
21. КАП- ЛИНЦІ	1900	440	394	25	—	—	21	
	1939	570	540	—	20	—	10	
22. КОМА- РІВКА	1900	406	281	112	—	—	13	
	1939	510	410	—	100	—		
23. КОНЮХИ	1900	3103	2658	287	—	—	137	
	1939	4470	3770	40	280	30	30	
24. КОТІВ	1900	1044	825	201	—	—	18	
	1939	1500	1040	10	130	220		
25. КОЗІВКА	1900	890	735	143	—	—	12	
				5	195	—		
26. КРАСНО- ПУЦА	1900	286	266	13	—	—	7	
	1939	310	305	—	5	—		
27. КРИВЕ	1900	1579	1386	140	—	—	53	
	1939	2290	1760	20	170	320		
28. КУРЯНИ	1900	1416	863	442	—	—	111	
	1939	1880	1200	30	620	—	30	
29. КУРО- ПАТНИКИ	1900	1827	711	1044	—	—	72	
	1939	2640	960	80	1380	200	20	
30. ЛАПШИН	1900	1882	1707	128	—	—	47	
	1939	2510	2210	20	100	160	20	
31. ЛІСНИКИ	1900	892	777	111	—	—	4	
	1939	1240	1080	30	110	15	5	
32. ЛІТЯТИН	1900	977	550	410	—	—	16	1
	1939	1380	750	30	590	—	10	
33. МЕЧИЩІВ	1900	1906	1428	362	—	—	116	
	1939	2970	1910	30	460	520	50	
34. МЕДОВА	1900	390	238	131	—	—	21	
	1939	510	280	20	200	—	10	
35. НАДО- РОЖНІВ	1900	332	188	136	—	—	8	
	1939	490	200	30	255	—	5	
36. НАРАЇВ МІСТО	1900	2851	1451	458	—	—	928	14
	1939	3910	1980	520	330	30	780	
37. НАРАЇВ СЕЛО	1900	1139	856	205	—	—	78	
	1939	1740	1160	25	330	200	25	

38. ОЛЕСИН	1900	499	406	88	—	—	5	
	1939	30	730	10	120	70		
39. ПІД- ВИСОКЕ	1900	473	146	308	—	—	19	
	1939	540	140	350	50	—		
40. ПЛАВУЧА МАЛА	1900	1035	750	236	—	—	49	
	1939	1320	940	20	330	—	30	
41. ПЛАВУЧА ВЕЛИКА	1900	2049	1640	312	—	—		
	1939	2760	2310	30	360	—	60	
42. ПЛІХІВ	1900	602	314	275	—	—	13	
	1939	660	350	10	290	—	10	
43. ПЛОТИЧА	1900	1297	1025	205	—	—	67	
44. ПОРУЧИН	1900	872	732	92	—	—	49	
	1939	1170	1070	—	85	—	15	
45. ПОСУХІВ	1900	718	629	83	—	—	6	
	1939	1000	910	—	90	—		
46. ПОТІК	1900	879	649	180	—	—	49	1
	1939	1210	1050	5	145	—	10	
47. ПОТО- ЧАНИ	1900	768	585	169	—	—	14	
	1939	1010	745	30	220	—	15	
48. ПОТУ- ТОРИ	1900	925	826	65	—	—	34	
	1939	990	970	—	20	—	—	
49. РАЙ	1900	676	535	134	—	—	7	
	1939	820	620	80	115	—	5	
50. РЕКШИН	1900	882	609	195	—	—	78	
	1939	1080	830	—	210	—	40	
51. РОГАЧИН- МІСТО	1900	612	115	478	—	—	19	
	1939	890	150	95	555	—	10	80
52. РОГАЧИН	1900	619	445	155	—	—	19	
	1939	890	670	10	200	—	10	
53. РИВНИКИ	1900	870	712	139	—	—	28	
	1939	1200	985	50	150	10	5	
54. САРАНЬ- ЧУКИ	1900	1773	1430	286	—	—	56	
	1939	2470	2180	30	30	170	60	
55. СЛОВОДА ЗОЛОТА	1900	2031	1704	132	—	—	192	
	1939	2570	2030	10	150	330	50	

56. СТРИ- ГАНЦІ	1900	719	637	80	—	—	32	
	1939	1120	1000	—	100	—	20	
57. ЩЕПАНІВ	1900	631	550	35	—	—	46	
	1939	1030	775	5	20	210	20	
58. ШУМЛЯНИ								
МАЛІ	1900	431	260	201	—	—	11	
	1939	450	260	5	175	—	10	
59. ШИБА- ЛИН	1900	1981	1357	594	—	—	30	
	1939	2410	1610	30	700	60	10	
60. ТАУРІВ	1900	2711	1161	1446	—	—	104	
	1939	2970	1170	100	1660	—	40	
61. ТЕОФІ- ПІЛЬКА	1900	805	321	447	—	—	37	
	1939	930	310	10	520	80	10	
62. ТРОС- ТЯНЕЦЬ	1900	1179	1063	96	—	—	19	1
	1939	1370	1290	5	70	—	5	
63. УРМАНЬ	1900	825	657	143	—	—	25	
	1939	1040	840	15	170	—	15	
64. ВЕРБІВ	1900	1584	1367	151	—	—	56	
	1939	2230	1990	20	150	20	50	
65. ВІКТО- РІВКА	1900	397	134	233	—	—	30	
	1939	520	130	45	340	—	5	
66. ВІЛЬ- ХОВЕЦЬ	1900	823	694	112	—	—	17	
	1939	980	860	5	105	—	10	
67. ВІВСЯ	1900	1320	1188	68	—	—	64	
	1939	1690	1320	10	70	270	20	
68. ВУЛЬКА	1900	427	372	55	—	—		
	1939	820	650	5	90	55	20	
69. ВИБУДІВ	1900	1055	918	82	—	—	55	
	139	1290	1270	—	20	—		
70. ВИМИС- ЛІВКА	1900	385	203	172	—	—	10	
	1939	500	300	10	185	—	5	
71. ЗОЛО- ЧІВКА	1900	668	449	192	—	—	27	
	1939	790	665	10	110	—	5	
72. ЖОВ- НІВКА	1900	591	517	59	—	—	15	
	1939	710	675	5	30	—		

73. ЖУКІВ	1900	1010	862	130	—	—	17	1
	1939	1210	1140	10	50	—	10	

Скорочення: грк. — греко-католики; укр. — українці; лат. — латинники; поль. — поляки; ркт. — римо-католики; п. кол. — польські колоністи.

Дані з 1900 р., взяті з австрійської статистики, що брала під увагу визнання, тому номенклатура, що стосується до 1900 р., є: „греко-католики”, „латинники”, „жиди” та „інші”.

Дані з 1939 р. опрацьовані проф. В. Кубійовичем, який серед населення Галичини, крім „українців”, „жидів” та „інших”, розрізняє ще „поляків”, „римо-католиків” і „колоністів”. Ці назви відносяться до 1939 р.

Гімназія

В прилученій до Австрії Галичині було декілька шкіл середнього типу під керівництвом ченців: єзуїтські, піярські, бернардинські, василіянські (Бучач, Дрогобич). Нижче шкільництво було зовсім занедбане. Шкільна реформа почалася вже за Йосифа II. Уряд почав фінансувати школи, вчителі стали державними службовцями. У 1784-1789 рр. по-стали гімназії у Львові, Самборі, Станиславові, Перемишлі, Тарнові, Ряшеві та Бучачі (1804). Гімназія в Збаражі – єдина, що була від самого початку заснована державою на розпорядження Відня 1789 року, а не створена з духовної школи. Тодішній власник Збаража, Вінценти Потоцькі, справою гімназії ніколи не цікавився. Чому саме обрано Збараж на осідок гімназії і досі не в'яснено. Можливо, що на це вплинуло історичне минуле: раніше там при монастирі оо. Бернардинів, була школа, яка внаслідок нестачі вчителів, перестала працювати. Гімназія була приміщена в монастирі.

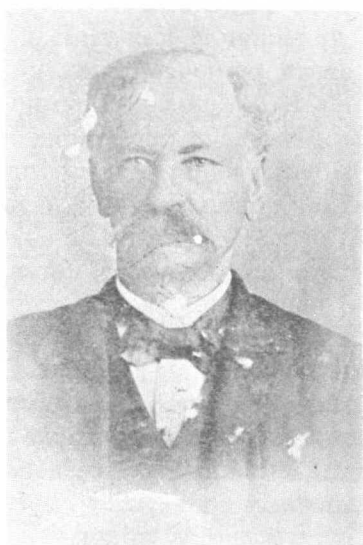
Кажуть, що несвідоме збаражське міщанство не розуміло значення гімназії для міста, тому й не цікавилася тією школою. Воно просило губернiальний уряд у Львові, щоб гімназію взагалі з міста забрати. Коли ж прохання не задовольнили, тоді міщани послали до цього уряду скарги, що гімназисти пакостять і роблять шкоди в садах. баламутять їхніх жінок тощо, та рішуче домагалися забрати із Збаража гімназію. Треба додати, що тодішні гімназисти не були нинішніми 11 – 12-ять літніми хлопчиками – це були молодці, деякі вже з вусом, бородачі. дехто з них побував уже й при війську. У 1789 р. в гімназії було записаних 47 учнів а в 1804 р. було їх вже – 216.

Восени 1805 р., на розпорядження Відня, перенесено гімназію до Бережан. Власником міста була тоді княгиня Ізабеля з Чарториських Любомірска. В Бережанах у той час існувала „головна” авст. школа нижчого типу. Чому якраз гімназію із Збаража перенесено до Бережан – не відомо, колись віденські архіви допоможуть цю справу ви-

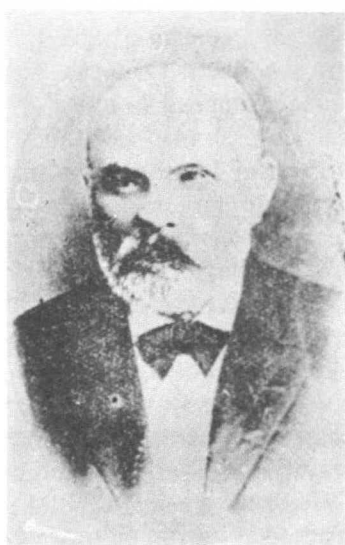
яснити. Можливо, що австрійський уряд, не маючи грошей (провадив у той час війни) пішов на обіцяні дотації для утримання гімназії від Ізабелі Любомірської. Вчителі не були вдоволені перенесенням гімназії до Бережан; дорожняча, нестача добрих помешкань до того ж безнадійне бережанське болото!.. Гімназію приміщено в новій ратуші на ринку збудованій в 1803 р. Любомірска призначила для гімназії безкоштовно п'ять заль, та зобов'язалась давати річно тридцять „сягів” опалового дерева із своїх лісів, без доставки. Незабаром те приміщення стало вже тісним, особливо коли в 1819 р. гімназію поширили з 5-ти до 6-ти клас і тому навчання в один час відбувалося для одних клас перед, для других по полудні. Уряд не поспішав поширювати гімназію до восьми клас, тільки коли граф Станіслав Потоцькі, внук Ізабелі — підвищив свою дотацію для гімназії, а саме місто зобов'язалось матеріяльно їй допомагати, — аж тоді дійшло до її поширення. В 1863 р. додано сьому класу, а в 1864 р. — восьму. Дотації полягали у збільшенні палива, додано також п'ять заль у ратуші. Управа дібр у Раю зобов'язалась впродовж чотирьох років платити по 300 гульденів на гімназію, а місто Бережани складало на забезпечення допомоги у вартісних паперах суму 40.570 гульденів, на час існування вищих клас гімназії.

Починаючи від 1863 р., гімназія мала вже 10 заль, канцелярію директора, кабінети, бібліотеку, конференційну залю та допоміжні мешкання. Згодом і тієї площі стало замало, тому створено філію в будинку міської хлоп'ячої школи, де примістили п'ять клас; крім того в будинку вірменського приходства винайняли одну велику кімнату для навчання релігії. Отоді гімназія містилася в трьох віддалених будинках. У головному в ратуші, було повно невигод: нестача каналізації, базарний крик і галас, нестача свіжого повітря, темні і вузькі коридори; в додатку до всього до 1820 р. до головного приміщення гімназії був тільки один вхід. Двічі внаслідок пожежі була перерва в науці; у 1825 р. — тоді учителі навчали по своїх приватних помешканнях, і в 1854 р., коли навчання почалось аж у жовтні. Були також перерви, викликані пошестю холери, а саме в роках — 1831, 1848, 1854. У 1849 році касарні перемінилися в лікарні, а приміщення гімназії зайняло військо.

Відкриття гімназії відбулося у святковому настрою 2. вересня 1805 р. при участі представників влади, старости Михайла Левицького, синдика магістрату Олександра Несторовича. У „фарі” відправив Службу Божу префект кс. Робаковскі. В його домі відбулось прийняття гостей. Учні вищих клас користувались загальною повагою, професори говорили до них „домінус”, або по німецьки — „зі”. Коли ж доводилось покарати учня, цього прилюдно не робили, а кликали на „чорну каву” до канцелярії директора і так з ним говорили, що йому в очах чорніло. Професор говорив твердо й рішуче „віддам вас до війська!” (Іх верде зі ін ді гамашен штекен лясен), а це була в ті часи не абияка погроза. Німецька мова хоча й не була предметом навчання, але учні в школі і вдо-

Петро Дуткевич

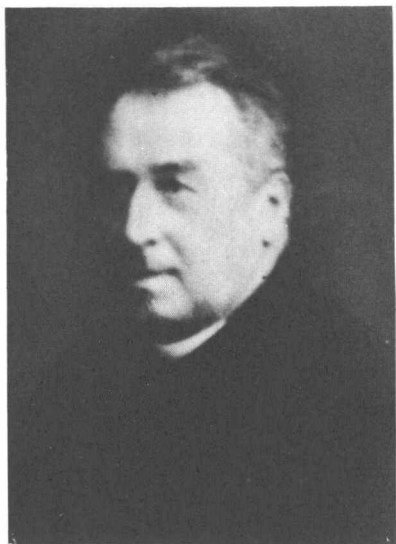
Микола Бачинський

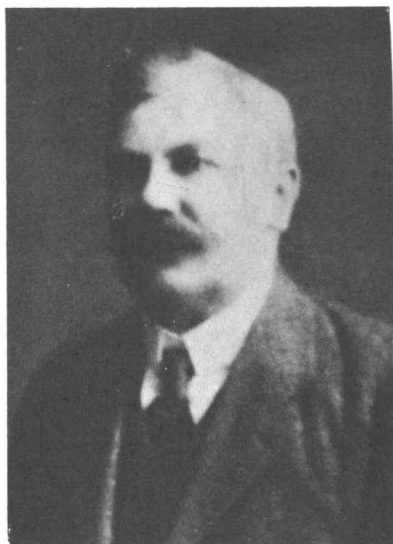
Григорій Бобяк

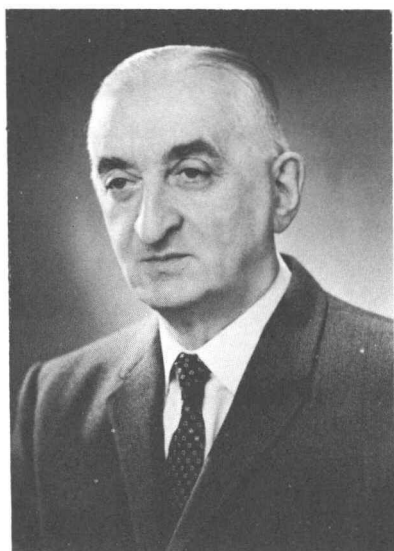
о. Віктор Лозинський

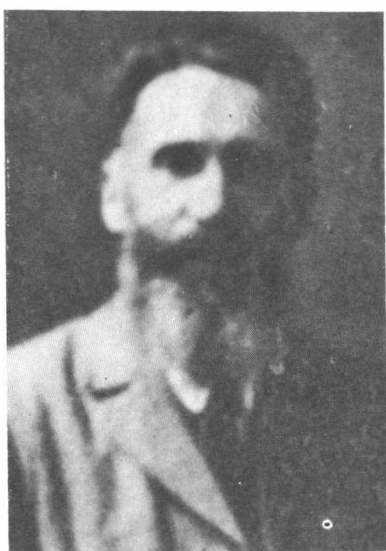
о. катехит Василь Дубицький

Володимир Гусак

Володислав Біберович

Д-р Клявдій Білинський

Гнат Мартинець

Михайло Підлужний

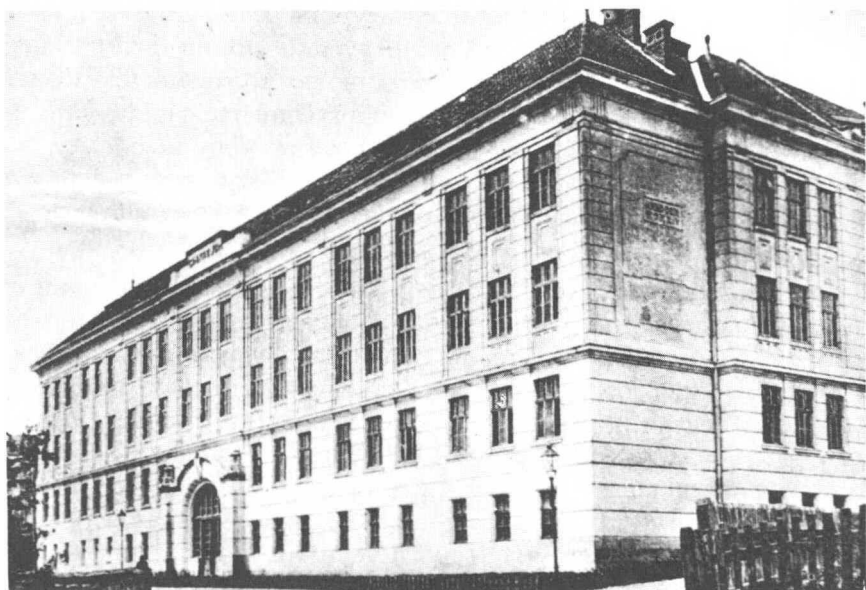
Лев Крипякевич

о. д-р Михайло Залеський

Конференційна зала професорів Бережанської гімназії: зліва сидять професори, 2-ий Іван Бабій, Михайло Підлужний, з вусами Павел Ковальскі, Тадей Смулка, д-р Василь Левицький. Стоять зліва: о. кат. Василь Дубицький, 5-й Іван Зугас-вич, з бородою д-р Клявдій Білинський, Володимир Гусак.

Будинок нововибудованої гімназії в Бережанах.

ма мусіли говорити по німецьки. До того їх змушували так зв. „спрех-цайхеном” — дерев'яним кілком на шнурку, який один учень закидав іншому на шию, коли той заговорив не по-німецьки. Хто переночував з тим „значком”, той мусів у клясі стояти в куті не на ногах, а навколішки. Від 1813 р. уряд почав виявляти зацікавлення до крайових мов. Учителям наказано вчитися польської мови. У 1827 р. вийшло розпорядження, що в Галичині, на державну службу може бути післаний лише той, хто володіє якою небудь слов'янською мовою. Релігія й латина впродовж багатьох літ — були головним предметом навчання. 1).

У гімназії спочатку відзначали тільки римо-кат. свята і тільки від 1827 року на Буковині та в гімназіях, де було щонайменше 25 відсотків учнів греко-кат., у дні свят за обрядом греко-кат. — вже не було навчання. До 1849 р. наука релігії для учнів обох віровизнань була спільною. Викладав римо-кат. катехит, німецькою мовою. Також спільними були й Богослуження. В 1856 р. в Бережанах призначено окрему катехитуру для греко-католиків. Катехит викладав німецькою й українською мовами, а що не було своїх підручників релігії, то учні вчилися по німецьки. Спільні Богослуження відбувалися у вірменському костелі. Вже в 1862 році не було більше тих спільних Богослужень, а в 1869 р. скасовано обов'язкові Богослуження після навчання.

Хоча віденський уряд звертав увагу на навчання „руської” мови, то однак у середніх школах спочатку її не вчили. Жодний предмет у школах не проходив стільки змін, що предмет руської мови. Проф. д-р Степан Томашівський писав: „Що руська мова не використовувала своїх прав, причиною був тодішній культурний стан галицьких русинів. Уступки з Відня прийшли в часі, коли русини щойно почали відчувати свою окремішність. Досі говорили вони по польськи або німецьки. „Русалка Дністрова” була майже не знана. Одні ідентифікували руську мову з церковним „язиком”, другі вважали мову російську, як літературну руську. Ніхто не знав, як фактично має виглядати руська мова в літературі; тому в результаті писано і говорено жаргоном”...

У 1849 - 50 рр. міністерство освіти визнало українську мову за обов'язковий предмет навчання, натомість навчання польської мови стало не обов'язковим. Це викликало опозицію серед учителів. На конференції в 1850 р. „суплент” кс. Кароль Бараньскі і учитель Тадей Гловацкі, домагались, щоб обидва предмети зрівняти в правах, при чому кс. Бараньскі вдався до образливих повних ненависти висловів проти української мови, на що zareагував о. Павликів. Учитель Гловацкі обурювався, що введено поділ релігійних практик, відмовився навіть від нагляду над греко-кат. учнями під час церковних відправ. Справа опинилася в міністерстві, кс. Бараньського усунули із шкільництва, а Гловацкого перенесено до Нового Санча. Про національну свідомість серед загалу русинів, як у ті часи називано українців, не було тоді мови, але серед поляків, вона вже існувала. Серед учнів була більшість гре-

ко-католиків. У 1856 р. міністерство наказало зрівняти руську і польську мови, так, що обидва предмети набрали характеру „позірно” обов’язкових, з правами вільного і добровільного навчання. Час робив своє; на тлі національних різниць і почувань — поставало щораз більше терть і непорозумінь.

У 1861 р. учителем у гімназії був Пилип Дячан, здібний і трохи зарозумілий, мав марку ворога поляків, але і русинів не протегував. Під враженням, що він протегує русинів, один із учнів 7-ої кл. жид, ображений на учителя, який через два дні підряд його іспитував — виступив у класі проти нього. Переведено слідство, але учня покарали лагідно, бо вчителі поляки зробили з того „народово-політичну” справу, хоча учень був жидом, і непорозуміння з цього приводу, тривали до кінця шкільного року. Сіллю в оці для поляків крім учителя Дячана, були о. Котлярчук, парох м. Бережан, і катехит о. О. Білоус. Магістрат м. Бережан, під натиском польських „патріотів”, послав скаргу до намісництва на всіх викладачів греко-католиків взагалі, зокрема ж на тих трьох, домагаючись їхнього усунення, мотивуючи все ворожим поступуванням супроти учнів-поляків, польського загалу й держави. Далі у скарзі-доносі було написано, що провідником в тому є о. Котлярчук, який пропагує схиматицькі ідеї, що всі вони стримлять до переміни гімназії на руську, що катехит о. Білоус на свідощтвах підписується по руськи, а під час Богослужень у церкві — не дзвонить при св. Тайнах . . .

Намісництво передало донос для перевірки дир. гімназії, Шлехтелеві, а він точка за точкою, все відкинув, дав Дячанові якнайкраще свідощтво, вияснюючи, якщо справа йде про згадану протекційність, то якраз погані оцінки в Дячана записано русинам. Що до катехита о. Білоуса — писав він, — то хоч і шореткий, але не може переслідувати учнів-поляків, бо їх не вчить — і урядово з ними не здибається. Відносно кількості учнів, то директор ствердив, що збільшилась кількість саме поляків. Кінець був такий, що намісництво всю справу польського доносу, викинуло в кіш. Учитель Дячан після всіх тих „приємностей” перенісся на посаду до Львова.

Коли намісником Галичини став поляк Вацлав Залескі, він у всіх школах запровадив польську мову як викладову, що ж до руської мови, то справу „відложили”. Такий стан тривав коротко, бо Залеского замінив граф Голуховскі, який наказав завести в школах, як викладову мову — німецьку, і так було в Бережанській гімназії аж до 1867 року. З проголошенням конституції в 1861 р. Галичину ушасливлено красивим соймом у Львові, який-то, як одну із своїх перших ухвал, видав постанову: у всіх середніх школах запровадити як викладову мову навчання — польську. Ще якийсь час австрійський уряд зволікав із затвердженням такої „ухвали”, але остаточно в 1867 р. затвердив і від тоді Бережанська гімназія стала польською.

Іван Бабій, поручник УГА, проф. Бережанської гімназії, згодом директор Академічної гімназії у Львові, впав трагічно на вулиці Львова від куль... своїх.

Михайло Крушельницький, пор. УГА, загинув в Україні 1919 р.

Іван Зугасвич

На загал до 1849 р. учительський склад гімназії не вирізнявся ні висотою освіти ані іншими інтелектуальними прикметами. Нічого й дивуватись, платня була худенька, не можна було дозволити собі на купно чи спровадження дорогих книжок, вистачало, коли кандидат на вчителя, виказався дволітнім філософським курсом, із знанням навчання, що було в програмі 7-ої і 8-ої класи. Від 1849 року вимагали вже закінчення філософського факультету. Учителів не вистачало, тому приймали учителів з Австрії і Чех. Повертаючи ще до Збаража, префектом гімназії був там єзуїт Кастан Ковач. Його таємний кваліфікаційний звіт до губернії про професорів звучав так: „Учительський збір в 1804 р. складається з п'яти осіб, з яких тільки два порядніші, інші ж — п'яниці, хабарники і неуки, просто вороги науки”. Ковача пізніше звільнили з префектури в Бережанах, його наступником до 1834 р. був А. Суліковскі, за якого Бережанська гімназія була визнана зразковою, мала дуже добру славу. Суліковскі був добрим педагогом, а національність для нього ніякої ролі ані значення не мала, лише знання і пильність. За його префектури запроваджено, цісарським декретом з 1826 р. посаду „віцедиректора”, зарезервовану для римо-католицького гімназійного духовника. Віцедиректор заступаючи старосту, мав бути — суперарбітром при іспитах. Першим віцедиректором був кс. М. Домбровскі, декан і парох Бережан, по нім кс. Ст. Ступніцкі також парох Бережан. Наслідником Суліковського, був 14 місяців Станіслав Зборовскі з Чернівців, а по нім Василь Петрович, родом з Буковини, добрий педагог.

Від 1848 р. рівень гімназії знову почав знижуватись. Характеристику деяких учителів тієї гімназії до 1848 р. дав у своїй автобіографії чех Ян Косіна, який закінчив у Бережанах 6 клас, згодом визначний чеський літератор і педагог. Він згадує про префекта, як про порядну людину. Гімназією, заступаючи префекта „тряс” учитель Лішка. Другого учителя, чеха Гору жонатого з полькою, Косіна називає заможним хабарником. Згадує проф. Кавцого, який не маючи дітей опікувався бідними учнями, між ними і русином Тимотеєм Мандибуром, сином кравця. Згадує професорів Гавзера, кс. Гіршлера, Велецького та Васькевича, кажучи, що були „з національним почуттям”. Відносно хабарництва, то Косіна твердить, що тоді ніхто тому не дивувався, коли батьки учнів несли кошки або повні торби на приватне помешкання учителів-професорів, і навіть до канцелярії.. Так було до 1848 р.

Аж ось 1848 року повіяло в Австрії духом „Весни народів”. З'явилися „народові ради” та гвардії. Професори гімназії підпали тій стихії; префект Петрович (хоч русин), Велецкі, Гловацкі, Пашковскі, кс. Юрковскі вступили до „Народової ради”: учителі німці та чехи тримались осторонь. Пізніше всі з неї дуже швидко вийшли, але Петровича за те звільнили. Його наступником став учит. Лішка і від тоді почався занепад гімназії. Хронічно бракувало учителів. Уряд добачував у педагогах небезпеку для себе і не брав їх на посади. Вперше згадано про

бібліотеку в гімназії в 1814 р. Вона була дуже скромненька. Учителі-німці мали свої домашні бібліотеки. Платні вчителів сягали річно від 250 до 700 гульденів, за те час служби тривав повних 40 років. Тому вчителі шукали побічних прибутків: тримали студентів „на станції”, тобто оселявали їх у себе за платню, давали приватні лекції. До 1848 року політичними керівниками були старости, які наглядали над гімназією. Директорами гімназії були: А. Вінклер, Ф. Кріг, Й. фон Крібель, Р. Ф. Мільбахер, Й. Вернер — із прізвиськ слідно, що то були німці. У 1848 р. прибув до гімназії учитель руської мови о. Теофіль Павликів; парох Бережан. Від 1848 р. до 1867 р. директорами гімназії були: Антін Лішка, пильний і справедливий, Вільгельм Шлехтель, енергійний бюрократ, але в національних справах об’єктивний. В той час прийшли перші іспитовані вчителі для руської і польської мови. Після запровадження в гімназії в 1867 р. польської викладової мови, серед русинів настало хвилювання. Щоб розрядити напружену атмосферу, назначено першим директором Антона Солтикевича, директора гімназії в Ряшеві, з походження русина. Він підніс гімназію з занепаду. Його наступником був Матей Куровскі, колишній директор дрогобицької гімназії. У 1889 - 1905 рр. директором був Франц Гжегорчик. Кількість учнів зросла з 342 до 711. Потім став директором Александер Фрончківч, кол. проф. гімназії у Львові: за нього відсвятковано 100-річний ювілей гімназії та було засновано рівнобіжні українські відділи - класи.

Олександр Барвінський, колишній учитель Бережанської гімназії у своїх спогадах пише: „Велика була моя радість, коли 22 вересня 1868 р. мені прислано декрет на учителя гімназії в Бережанах, з місячною платнею 36 злр. 75 крейцарів. Бережани були відомі, як вельми дешеве місто, так напр. пів кг. волонини коштувало 7 крейцарів (центів), баранини 3 кр., за кімнату я платив 22 злр. (злр — значить, золотих ринських) з повним утриманням. В учительському зборі були проф. Йосиф Чачковський (математик), Антін Чарковський (історик), о. шамбелян Михайло Соневицький катехит, Северин Плакитко (природник), о.Николай Лепкий, Іван Вербицький, д-р Клим Ганкевич, Кость Лучаківський. Для навчання руської мови не було підручників, вживалося мішанини церковно-слов’янської мови. Оце й було предметом нарад між мною і Лучаківським, який учив руської мови в нижчих, а я у вищих класах гімназії. З кінцем 1868 р. я дістав візвання від о. В. Ільницького члена Шкільної Крайової Ради, щоби опрацювати руські читанки для вищих клас, а К. Лучаківський для нижчих. У 1870 р. вийшла моя читанка ч. I., а рік пізніше чч. II і III. З уведенням цих читанок, увійшли твори українських письменників, а з ними „кулішівка”, що промостила дорогу до зміни правопису „етимольогічного” на та зв. „фонетичний”. 2).

— * * * —

З нагоди 100-річного ювілею Бережанської гімназії, в місцевій церкві було вмуровано мармурову таблицю на честь поета-просвітителя о. Маркіяна Шашкевича, колишнього учня тієї гімназії. Промовляв

тоді проф. Володимир Масляк.

У 1906 р. гімназія мала учнів :

А). За розмовною мовою:		Б). За віровизнанням:		В). Родинне місце учнів:	
		римо-кат.	285	місцевих	233
поляків	494	греко-кат.	291	Бережани - повіт	290
русинів	287	жидів	199	Підгайці "	103
німців	7	євангеліків	7	Перемишляни "	28
разом	788	вірмен	6	Рогатин "	87
		разом	788	інші повіти	46
				чужинці	1
				разом	788

У відділі „розмовна мова” — жидів зараховано до поляків. Бережанська гімназія довгий час була єдиною на все галицьке Поділля, доки не постала гімназія в Тернополі в 1820 році. Вписатися учнями могли сини священників, купців, міщан та селян, (останні за дозволом діди́ча). Село до 1848 р. відробляло панщину. Кількість учнів з кожним роком зростала. З кінцем шкільного року відбувались іспити в присутності директора, префекта та учительського збору. „Примуси”-першуні діставали нагороди за пильність у навчанні, спочатку позолочені, згодом срібні медалі.

Після запровадження польської викладової мови в 1867 р. гімназія стала фактично польською, і так тривало до 1905 р. Тоді в соті роковини існування гімназії, започатковано рівнобіжні класи з українською мовою навчання. Перша матура в українських класах відбулась в 1913 році. Ті українські рівнобіжні класи (паралельні) в Бережанській гімназії проіснували до 1939 року. Це був певний успіх боротьби укр. парламентарного клубу у віденському парламенті за українську школу, при підтримці активного тоді нашого громадянства.

До закінчення шкільного року 1918 у червні — формально директором гімназії був Фрончківіч, його замісником Тома Шафран. Восени директором став Роман Кестліх, учитель тоїж гімназії. Коли у листопаді 1918 р. владу в цілій східній Галичині перебравли українці, гімназія автоматично стала українською. Національна Рада в Бережанах запропонувала директуру проф. Григорієві Бобякові, але він від цього відмовився, тоді директором став проф. Володимир Гусак. В той час у гімназії вчили такі учителі — українці: Володимир Гусак, Григорій Бобяк, Осип Насельський, Н. Шпитковський, Тадей Смулка, о. Мих. Осадца, о. Василь Дубицький, о. Ардан, Іван Баран, Ісидор Єлюк, Михайло Крушельницький (список неповний). Після відходу УГАРмії на схід за Збруч, директором став знову Роман Кестліх, у липні 1919 р. Він у 1928 р. перейшов до шкільної кураторії у Львові, а директором призначено вчителя Бережанської гімназії Едварда Райтера, а по його спенсіонуванні в 1935 р. пілсудчики видвигнули на те становище Едварда Ольшевського, який доти був директором жіночої учительської семінарії. Роман Кестліх був добрим педагогом і справедливим директором у відношенні до всіх учнів. Не можна цього сказати про обох його наступ-

ників, що не визначалися великим знанням, за те виявляли своє шовіністичне наставлення. Восени 1939 р. большевицька окупаційна влада, перетворила гімназію на десятирічку, призначивши директором Михайла В. Ткачука москаля, капітана НКВД. Завідуючим педагогом був проф. Михайло Ребрик. За нім. окупації 1941 — 1944 рр. керував гімназією д-р Василь Стасюк.

- 1) Шкільництво було зцентралізоване у Відні, в так зв. „Студієнгофкомісіон” засновану у 1760 р. Керівник гімназії мав титул „префекта”. Нагляд над префектами, починаючи від Йосифа II, мала політична крайова влада, тобто губернія і ободові уряди (крайсамти). В 1791 р. та комісія була скасована її функції перебрала „гофканцляй” (придворна канцелярія). Д-р Лука Луців, у праці „Маркіян Шашкевич” (у 150-річчя з дня народження) — „Свобода”, ч. 200 з 2 листопада 1961 р. писав: „За часів Маркіяна Шашкевича (1826 р.) учні не перевтомлювалися. Вчилися 18 годин на тиждень, четверги були вільні від науки. Навчали трохи арифметики, багато латини й греки, німецької мови, історії і трохи польської мови. Навчали агрономії, зовсім не вчили української мови. Учні - українці мусіли вчитися римо-кат. релігії. В 1827 р. з Відня наказано, щоб протягом року 10 днів, на які припадають греко-кат. свята, були вільні від науки”.
- 2) Олександр Барвінський — „Спомини з мого життя”, Т. I., стор. 147. Дмитро Дорошенко — „Пантелеймон Куліш”, Київ - Липськ, Накладня, стор. 35 і далші. Іван Франко — „Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.”, Львів, 1910 р. Д-р Степан Томашівський — „Огляд розвитку Бережанської гімназії 1789 - 1905”, Ювілей гімназії, березень 1908, стор. 8.

Бережани, ратуша на ринку, де поміщалась від 1805 р. знама гімназія.